SZITÁNYI GYÖRGY:

Könyv

Inerciaodüsszeusz

■ *(Csaplár Vilmos: Gyermekkor földi körülmények között; Ferenczy Könyvkiadó, Bp., 1994., 159 oldal, 340 Ft)*

Két pólus között húzódnak a regény erővonalai, úgymint az író és Géza között. Utóbbinak specifikuma, hogy az írón belül van, miközben (egyszersmind) világutazó is, meg szállodaportás is. Ami egyremegy. A nagyobb szállodákban megfordul *kicsiben* az egész világ, miáltal — szerintem — tök mindegy, hogy az ember maga utazza-e körbe a világot, vagy a világ őt.

A lényeg az, hogy Géza az írón belül van. Iróniában. Az a helyzet, hogy Géza ezúttal *géza* is, mint ahogy az Isten isten. Ez a fő foglalatossága, vagyis a lényege. Be kell látnunk a gézaság sokdimenziós voltát, ami például azt jelenti, hogy ez a világutazó portás nem csupán jóbarát, vagy csak egyfajta projekció, hanem filozófiai terminus is. Ez fontos, mert — idézem — „Minden szó mögött van egy fölfoghatatlan, kimondhatatlan géza". E tekintetben olyasmi, mint a *Hineingehaltenheit,* mivel azonban nem filozófiai műről van szó, hanem a maga valójában szépirodalomról, azt hihetnénk (hihetnők), ez a Géza a maga gézaságában szimbólum. Ez igaz. Cskahogy ezzel szemben az is igaz, hogy minden normális gyerekembernek van ilyen gézája, egy benső barát, akivel jól elvan. Géza az ép lelkű emberben felnőtt korában is jelen van, és szépen elő is jövöget, amikor szükség van rá. Icipicit szimbólum ez a gézaság-komplexum, azzá lesz egy-egy szövegforma (főként szinoním ismétlés) révén, miáltal távoli (nagyon távoli) rokonságban állnak egyes mondatai a Karinthy Frigyes-szövegek építkezésével. Annyira nagy ez a távolság, hogy ugyanennyire kosztolányis is. Tőmondatszerű villanásai, amelyekben mintegy második plánbeli struktúrában, törve szikráznak fel *(gézázva)* a gondolatok visszfényei és -árnyai, akár egy különleges prizmán visszavetítve, úgy hatnak, mintha a poszt-*ízű* szövegben a Nyugat második nemzedékével nagyjából egykorú, perifériikus elemként fel-felbukkanó kubista prózadarabok születtek volna *egészen újjá.*

Hangvételében, stílusában ez jellemzi, közléséből azonban teljességgel elmaradt az a fajta idézőjelesség, ami a posztmodern próza ballasztja. Énregénye az érettebb középkorú nemzedék valóságemlékeiből — nyilván a sajátból — áll, és *visszaidéződő hangulatok szőttese:* nem stílusában (mint Krúdy), élményanyagához való viszonyában impresszionista, ami persze nem zárja ki, inkább ellenpontozza a gézához való viszony mellett a *dolgokhoz való* viszonyából éledő diszkrét tárgyszerűségét. Ebben az összefüggésben fontos az első szexuális élmény (a többi nem gézatéma), és teljessé a Haragvirág-szerelem elmúlásával lesz a géza-Géza-kor, ami a fejlágy-benövéssel jár. Vagyis a címszereplő gyermekkor a lelki felnőttséggel zárul.

Ami pedig e címszereplő földön élését jelenti, ezúttal expressis verbis hívja föl a reáliákra a figyelmet maga a regény címe is. Végtelenül korrekt, hiszen a korban érintetteknek konkrét kapaszkodókat ad. Fiatalabbak számára éppen emiatt vélhetőleg a visszájáról látni az egészet: az ötvenes évekbeli gyermekkor az ifjabb olvasónak tapasztalat szerint valami mesebeli tereppel rokon vagy azonos. Ezen olvasatát figyelve-keresve természetesen simán kimutatható a *speciális érték,* a posztmodern valóságábrázolás és — az elhivésnek megfelelő módú, mértékű — mesebeliség, a hol volt, hol nem volt mítikus kalandszövése. Ebben a vetületben jelen van az idézőjel is, azonban mint legfontosabb tényező, a dolgok és a reflexió hol montálva, világa, hol pedig egymásban megjelenése a kötet poétikai értékét alapozza meg.

Ebbe a közegbe épül a regény kétharmadánál a megszólított apával való emlékjáték. Az apától való félelem jellegzetes nemzedékélmény, akár csak a tőle való többszörös függés, ami eggyé teszi a borzadály-emléket, egy villamosbaleset kitörülhetetlen nyomát és az általa kiváltott, rögzült szorongást: „Nem tudod elképzelni, hogy mennyire féltem az apámtól. Jobban, mint a villamostól." Hajmeresztően involválja az érzetet a következő szövege: „Végigvonultam az Isten (isten) háza (Apám, apám) tövében. Apám". Esztétikailag itt a csúcsa a műnek, *Ez a rettenet* a legszebben megírt rész. Mindemellett szédületes hasonlataiban földereng olykor a maga gyermekkorába forduló József Attila képalkotó dörzsöltsége is. Egy repülőgépről írja: „Csillogott, mint egy kiskanál. Nagykanál." Ez a hasonlatkettőzés, ha egyfelől idézőjelbe teszi is a regény múltban maradt tragikai vonásait, rájátszik a gyerek totalitására is. Vicc és hitelesség egyazon szövegben, ugyanarról a tőről.

Ha Csaplár Vilmos jenkinek születik, ezzel a regénnyel esetleg világhírűvé lehetett volna, az anyagiakról nem is beszélve. Nagyon kiszaladt belőle. Ez a regény.

Jellemző érintkezési és egymásba hatási pontok vannak a szövegben, amelyeken a századelő tipikus döbbenete át- és összekapcsolódik. „Tulajdonképpen nincs is idő" — köt elejéhez a regény vége felé; a gondolatban újraélt gyerekkor a Gézával, aki ültében (akár a portán, akár Csaplár fejében) világutazó. Távolságukban is hiteles előd ökből táplálkozó gyökerei vannak a regénynek.

A gézázás azonban mindezek dacára önmagában is vadrealizmus, mivel — akár a gyermeki tanulás — *tények elfogadása.* Ezt azonban a visszájára fordítja a gézázó író, mivel a gézamesében „minden kijelentés mögött van egy másik kijelentés". Ez a lényeg, meg az, hogy a dolgok vagy úgy történnek, ahogy, vagy másképpen, továbbá vagy az van, ami van, vagy más, a géza pedig egyszerre annyi mindent tud csinálni, amennyifélét csak akar. És meg is csinálja. Vagy nem. Ezért olyan emberi.

WIRTH IMRE:

Könyv

Vadszőlő és emlékezet

■ *(Baka István: November angyalához, Jelenkor, 57 oldal, 176 Ft)*

Baka Istvánnak húsz évvel ezelőtt jelent meg az első verseskötete, s ez a mostani, a *November angyalához* a tizedik könyve. Baka költészetének fő vonása kezdettől fogva a nagy hitetlenek, az éggel örök perben állók szerepének, s az ebben a viszonyban rejlő, mégis hithez közeli, mély érintettségnek a közvetítése. Későbbi költészetének témái már a legelső kötetekben is megtalálhatók, s érdekes megfigyelni, hogy egyfajta kétségbeesett költői világhódításnak, majd visszavonulásnak lehetünk szemtanúi, ha visszatekintünk korábbi műveire.

„És száll a csend — a hold mosatlan / ablaka mögé lép az Isten; / egykedvűen néz — túl homályos / üveg, hogy lásson és segítsen." — írta egyik első versében, nyitányaként a megszemélyesítések révén kiteljesedő megismerének. Baka „antropomorfizálta" a teremtett világot, átitatva emberi tulajdonságokkal elfoglalta a „közönyös" Isten birtokát. Ezzel mindenhová ugyanazt a szorongó képmást állította, aki tükörként veri vissza, sokszorozza meg a hiányt. A természet, amely iránt mintha panteisztikus reményeket táplált volna („Hogy hittem én tebenned, erdő") ezzel összefüggésben szintén a kiszolgáltatottság kitüntetett példájaként jelenik meg: *„vadnyulak, akiket a róka / úgy lőbál fogai között / mint tömjénfüstölőt — utolsó / percetekben láttátok Őt?"* Már itt felfigyelhetünk rá, hogy amikor Baka Istenről beszél, akkor a halált is hozzá kell értenünk. Költészete kezdettől fogva a halálról faggat. Nem véletlen, hogy ehhez a gondolatisághoz kapcsolódik majd, mintegy ugyanannak az éremnek a másik oldala a történelmi utalások, szereplők jelenléte. A döblingi *Széchenyiről* írt verset, majd egyre gyakrabban az oroszokról. A „nagy bűnösök" stigmáját magán viselő, megnyomorított értelmiség víziója otthonos menedék Baka tragikus történelemszemlélete számára.

A nap és hold, a csillagok, a fény, Baka költészetének ezek az egyáltalán nem eredeti, de gazdag asszociációjú metaforikusságuk következtében mégis izgalmasan telített kulcsszavai határként jelennek meg a versvilág horizontján. (Baka rímesen összecsengő költői képeinek gondolati koherenciája egészen kivételes). Mutatják a „hódítás" határait, amin túl a képzelet már nem hatolhat (*„Hiába kérlelünk, Uram, — / világod ily hamar meguntad? / Ajtódra, látom, most akasztod / a biztosítólánc-Tejutat"*), és örökké visszajelző elméknyomai a sikertelen keresésnek. Érdemes idézni új kötetéből, a „zárt világ" és a hozzá való „kulcs" eltérő megközelítésének bemutatására: *„Rozsdás a kulcs de nyitja még / A présházat s ez épp elég"*. Utóbbi köteteiben Baka (akár az Isten), részben szintén eltávolodott az általa megszemélyesített világtól, s megnyílt előtte a papírvilág. Ami előtte természeti kép volt, az most kétes bizonyosságú egzisztencia: a verssorok lettek róka-űzte nyúlnyomok, az eszme menekül, s mikor eléri a róka, mondatok vére fröccsen. A visszavonulás a szavakba, az emlékezés térhódítása a világ leírása ellenében végpontján már csak a kultúrát ismeri: *„a szótáradba írj be s néha / lapozz föl engem és leszek"*. Költészetének ez is egy lehetséges útja, de ugyanilyen érvénnyel idézhetjük a személyesség felé tett játékos kiugrási kísérletet is. A keresztény hagyományból egyébként ismert jelentéseken túl Baka kései verseiben a kulcsszavak gyakran dionüszoszi árnyalatokat nyernek, s így a visszaemlékezés a vereségre (hiszen nem találta meg, akit keresett) a profán ünnep, a szerelem és a részegség feloldozó pillanataival együtt jelenik meg. A szőlő és az emlékezet úgy fonódnak egymásba, hogy közben elválaszthatatlan tőlük a feledés is. A teljesség igénye nélkül néhány idézet az elmondottakhoz kapcsolódóan: „Nap kövér hordója", „Lőcsi-ízű bort iszom a napból", „gyógyulni fény-infúzióba kötve", „borok virrasztják át az éjt velem", „Nem álmodom de látok jó előre / mindent" „mint felbontott palack nyakából, / csurog az édes égi fény // napjaim csorba poharába", „nem csókolgattuk zsarnokunk farát, szőlőt ültettünk inkább hegy tövén / Lerészegedtünk s asszonyunk ölén / Alusszuk át azóta éjszakáink". (Kisprózáiban, különösen A kisfiú és a vámpírokban, amely az új középkor nyomasztó előérzete, a fantasztikum iránti meglepő fogékonyság és játékosság ellensúlyozzák a történetek egzisztenciális mélyrétegét: megállapítható-e, hol rontotta el egy ember az életét, megváltoztatható-e a múlt?)

„Az asztalvégre húzódnék szerényen / csak még ne küldj el innen, Istenem, / és bort is tégy elébem! Úgy legyen!" — írta előző kötetében Baka István, s ez a hang jellemzi a *November angyalához* legtöbb versét is. Míg a *Sztyepan Pehotnij*-ban a szerepversekből következő távolságtartás, ebben a kötetben a ciklusok elrendezése teremt némi játékidőt, oldja a feszültséget, amit az ilyen sorok olvasása kelt: *„Már évek óta csak búcsúzkodom / S még mindig itt vagyok tréfálsz velem / Hogy annál jobban megalázz Uram"*. A *Háry János*-borversek, *Carmen* és *Pygmalion* szerelmes, haláltudat és a könnyedség közötti bravúros egyensúlyozása, a *Madách*-ciklus kandallója, a Kormos Istvánt is idéző (?) *Yorick,* és a saját költői álarc, Sztyepan villoni elbúcsúztatása után viszont már csak fázósan olvasunk. *„Sorvégre rímnek jól jöhetsz ugyan / De jobban élsz a vírusban s a rákban / mint a tehozzád esdeklő imákban // (...) Megszabadultam tőled mégis árvád / Vagyok Uram ki várva várva vár rád."*

A *Carmen* című versben kihajt a mandragóra az akasztófa alatt. A középkorban gyökerében, az alraunában gyakran emberi alakot véltek felfedezni. Mindenkinek a sajátját kellett megkeresnie. Baka István verseiben Isten annyiféle viszonyként jelenik meg, ahány alakot ölt a költői én. A sokféle kulturális utalás, szerep és álarc azonban nem elfed, nem az „én"-t rejtegeti, nem a megszólalás számára teremt sohasemvolt, új világot. Baka Istvánt, akinek van alraunája, a lakott és ismert világ, a föld és az ég történeteinek szótárában talán a Nereus címszó alatt találhatjuk meg. Aki folyton alakot változtatott, hogy kiszabaduljon a fogságból, de akiről mégis mindig tudjuk, hogy ő az. Aki, hogy megmeneküljön, versről-versre közelíti a választ: merre van a Heszperidák kertje?

FAZEKAS ÁGNES:

Könyv

Csalás nélkül

■ *(Lakatos István: 21 vers) Belvárosi Könyviadó, 78 oldal, 200 Ft*

Vannak az életben teljes pillanatok. Arra az élményre gondolok, amikor egy másodpercben összefut minden szépség és keserűség, öröm és fájdalom. Amikor egy másodpercben összesűrűsödik minden, ami számít. Amikor az ember ritka ajándékként átéli egy pillanatra a teljességet. Amikor — Pilinszky szavaival — „...minden egy. Együtt van. Egybeolvad."

Ilyen pillanatokban volt részem Lakatos István verseit olvasva. Nem adták magukat könnyen. A forma szépsége, a tökéletes megoldás szigora eleinte elfedte az eleven, mély réteget.

Félretettem elővettem, újra-újraolvastam a verseket. Sorra lehántva egy-egy vers burkait, egyszer csak felragyogott a lényeg. Szívszorítóan teljes pillanatok voltak ezek. A sötét tónusú versek füzére egy Bach-kantáta jól ismert, szeretett hangjait idézte föl bennem.

Lakatos meghatározó élménye a második világháború, és a nyomában maradt kétségbeesés, reménytelenség, gyász. Romok és halottak között nem lehet ártatlan ifjúkori zsengéket írogatni: a halál közelsége korán megérlelte őt és egész nemzedékét. Korai versei a pusztulsát és a letargiát idézik fel. „Torkig ér az iszonyat". (Kétségbeesett vers) Ahogy múltak az évek, úgy teltek meg versei egyre gazdagabb színekkel, úgy lettek egyre személyesebbek és mélyebbek. A közös szörnyűséget Lakatos magáévá szelidítette, bölcsességgé érlelte. Az állandó kísérő, vissza-visszatérő érzés a haláltudat. Amit a kortárs Pilinszky a kreatúra-lét fájdalmas esendőségének tulajdonít, az Lakatosnál állandó botrány, felháborító igazságtalanság, ami ellen mindig küzdenie kell. Ez az ember nem alkuszik, nem hajt fejet, nem akar belenyugodni semmibe. A világ iszonyatára válaszként verseit vágja a világ arcába, kétségbeesetten nagyvonalú gesztussal. Nem alkot arcot a sorsnak, nem teremt magának Istent, egyedül akar szembenézni magával.

A meglett férfi már megjárta a szenvedély és a szerelem pokolbugyrait, a halál közelítésének gyötrelmét.

„Ifjúságomnak romjain, / ím, ülök — nem kétségbeesve, / hallgatagon csak..." (Férfikor) Ő is „csalás nélkül" próbál szétnézni. Mintha ez lenne a kulcsszó: csalás nélkül. Mindent átélni, fent és lent, magánzárkát és lázas szerelmet, és mindent megszemlélni az értelem fényében. Csalás nélkül verssé nemesíteni a nagyon mélyről felhozott élményeket. És a versek hitelessé válnak: modorosságukon, néhol művi szépségükön átüt az élet: „fölöttük élő test ragyog." (Az éjszaka válaszai). Hiteles, fájdalomteli élet ívének része ez a vékony kötet. Számadás, amelyben az ember „egész megélt sorsával ismét szembenéz". (Atrium mortis) Hadd idézzem a számomra legmaradandóbb négy sort a *Kék pillé*ből, amely erre a kötetre is érvényes:

„S minden, mi egyszer szép bírt
lenni csak
— lényeg, látszat — örökre szép.
A történet írja tovább
saját történetét."

Így legyen.

A Magyar Televízió MÚZSA című műsorának könyves toplistája

1. Mészöly Miklós: Családáradás — Kalligram Kiadó
2. Esterházy Péter: Egy nő — Magvető Kiadó
3. Nádas Péter: Esszék — Jelenkor Kiadó
4. Baka István: November angyalához — Jelenkor Kiadó
5. Bertók László: Három az ötödiken — Magvető Kiadó
6. Parti Nagy Lajos: Esti kréta — Jelenkor Kiadó

A szavazásban tizenöt magyar irodalomkritikus vett részt, DEBRECEN, PÉCS, KECSKEMÉT, SZEGED és BUDAPEST irodalmi műhelyeiből. A MÚZSA hétfőnként bemutat egy-egy írót a toplistán szereplők közül.